

Meta Kušar z Žarkom Petanom

KUŠAR: Gospod Petan, bova imela slavnostni intervju? Petin-sedemdeset let ste praznovali, ne?

PETAN: Veste, nekatere stvari je treba zelo jasno povedati, pa ne politično. Govorim iz osebne izkušnje. Najprej sem študiral ekonomijo, diplomiral, in nikoli nisem potreboval te diplome. Samo enkrat, ko sem se prijavil za generalnega direktorja slovenske televizije in so vsi mislili, da sem samo diplomiran režiser. Takoj, ko sem končal ekonomijo, sem se prijavil za neko službo v coni B, pa me seveda niso sprejeli, ker si moral imeti posebno dovoljenje predsedstva vlade LRS. Nisem hotel govoriti o tem. Vedel sem, da bom z ekonomijo v socializmu težko živel, zato sem šel v teater, ker se mi je zdel za tiste čase zame realnejši poklic. Ampak prvič sem padel na sprejemnem izpitu.

KUŠAR: A utemeljeno?

PETAN: Pokazati sem hotel več, kot sem zmogel, Shakespeare pa je težek. Izbral sem *Hamleta*. V komisiji je bil Gavela, veliki režiser. V svoji analizi nisem ponovil ničesar, kar je Gavela že obdelal v svoji predstavi *Hamleta*, ampak sem trdil prav nasprotno. Nisem hotel, da si misli, kako ga prepisujem. V Ljubljani je imel s tem svojim *Hamletom* smolo, ker je bila predstava, predvsem zaradi scenografije, slabo sprejeta. Napako sem naredil tudi pri recitiranju težkega govora Marka Antonija na Cezarjevem grobu, ki sem si ga izbral. Pripravljal me je Marjan Dolinar, že v prvem verzu sem izrekel široki e, ki bi ga ne smel ... stoli komisije so začeli škripati. Obmolknil sem, Gavela pa se je oglasil: "Kar nadaljujte!" Ko se je začelo izpraševanje, me je jezno zagrabil: "Vi mislite, da ima Ofelija enajst let? Pravite, da ne znam režirati *Hamleta*?" Mazal sem se ven, vendar me ni samo vrgel, ampak mi je zabičal: "Nikoli več ne pridite na izpit, dokler sem jaz tu." Sem počakal, da se je vrnil v Zagreb. Ko sem bil že v drugem letniku, sva se srečala na

ŽARKO PETAN

Fotografija je bila posneta, preden so Žarka Petana zaprli, in je ves čas njegovega zapora visela v izložbi ateljeja Foto Tivoli na vogalu Cankarjeve in Beethovnovne ceste.

Njegova žena je lahko svojega moža vsak dan gledala, ko je odhajala v mesto.

hodniku: "Klanjam se, gospod Gavela!" sem ga pozdravil. Spomnil se me je, a mi je vseeno čestital, da na Akademiji študiram režijo.

KUŠAR: Vaše bibliografije je za celo knjigo. Bili ste zagnani, delavni, inovativni, a ves čas ste čutili, da Vas obravnavajo kot drugorazrednega državljana, in to Vas najbolj boli, ne? O tem ste že velikokrat govorili. Najbrž je najbolj ponižujoče to, da vam nekaterih reči, ki ste jih naredili, javno ne priznajo?

PETAN: Z vso dušo in srcem sem se zapisal teatru in od vsega začetka sem imel tudi uspehe, moram reči. Jaz sem ustanovil Oder 57. Ampak v *Enciklopediji Slovenije* tega ne boste prebrali.

KUŠAR: Tudi v *Leksikonu slovenske književnosti* pri Vas to ni omenjeno.

PETAN: Cel svoj vek sem preživel v socializmu, kljub vsemu sem lahko delal in imel uspehe, kljub temu, da nisem hotel ostati v SKOJ, ko sem videl, kaj delajo, kljub temu, da sem bil zaprt, in sem skusil vse sorte partijskih metod na svoji koži, toda vedno, čisto vedno so mi dali vedeti, da tisto, kar je za tiste, ki so *gor vzeti*, ni zame. Namenoma mi niso dali zadoščenja! Razumete?

Z Odrom 57 je bilo takole: cela ideja je bila moja in tudi denar sem sam dobil od dr. Tume, ki je bil direktor Triglav filma ... vendar to ni pomembno. Približno v istem času je slavist dr. Jože Koruza poskušal, uspešno, nekaj takega z Zajčevno poezijo. Potem sta se obe iniciativi združili. Pomembno je, da sem ga jaz ustanovil in prvo pravo predstavo tudi režiral. To je bila Ionescova *Plešasta pevka*. Prevedel jo je Jože Javoršek. Kritičnih odmevov je bilo malo. Mladi Vasja Predan ni napisal kritike predstave, ampak žaljiv pamflet. Mene so kmalu poslali k vojakom, tam sem bil, kot sem že velikokrat povedal, zaprt. Preden sem odšel, sem se slikal v Foto Tivoli, to je ta fotografija, ki ste jo izbrali za objavo, iz leta 1959. Ves čas, ko sem bil zaprt, je visela v izložbi na Beethovnovi ulici, da sta jo žena in hčerka lahko gledali. Na Odru 57 pa je bilo tačas nekaj imenitnih predstav, zlasti *Afera Primoža Kozaka* in *Antigona* Dominika Smoleta, obe je režiral Franci Križaj. Ko sem se vrnil, sem režiral Božičevo *Vojaka Jošta ni*. Kmalu je bil Oder 57 ukinjen. Zaradi Rožančeve *Tople grede*.

KUŠAR: Vi ste organizirali prvi Ionescov obisk pri nas?

PETAN: To je bilo pozneje, leta 1968, ko sta se spopadala Štih in Vidmar. Ionesca sem spoznal, ko sem delal v Zürichu. Najbrž je Javoršek nagovoril Vidmarja, da ga je povabil, čeprav takrat še ni bil član Francoske akademije, ko pa je drugič prišel, je pa že bil in tudi Vidmar je zaradi tega drugače gledal nanj.

KUŠAR: Vsemu navkljub sploh niste bili dolgo brez dela.

PETAN: Res ne. Bojan Štih me je povabil naj režiram v Drami. Pozneje je na veliki oder sprejel tudi *Afero* in *Antigono*, kar kaže na izjemen uspeh obeh predstav, ki sta ga imeli na Odru 57 in ga je Štih, po ukinitvi, nadomestil z Malo dramo, kjer sem uspešno režiral. Pa seveda Jurij Souček, ki se je v Mali drami uveljavil tudi kot režiser. Štih je bil pomemben človek, veliko je naredil. Tudi škode. Ni bilo potrebno, da je spravil vse gledališče pod svoje poveljevanje. Moj edini vpliv na Malo dramo je bil, da sem si lahko izbiral predstave, ki sem jih režiral. Souček je "mimo mene" v Mali drami delal Arrabalovega *Arhitekta in asirskega cesarja*, kar mi ni bilo najbolj všeč.

KUŠAR: A niste bili Vi bolj anglosaško usmerjeni?

PETAN: Tudi to je res, vendar sem bil takrat na Součka vseeno malo jezen. Moj prvi izlet v tujino, bilo je v šestdesetih letih, ko so mi po dolgem času le dali potni list, je bil pa le v Pariz, in tam sem videl marsikaj.

KUŠAR: Kako ste prišli do ideje o ustanovitvi eksperimentalnega gledališča Oder 57?

PETAN: Kot študent Akademije sem gledal *Bele noči* Dostojevskega. Kakor da bi bilo danes, se tega spominjam, in debelo sem gledal, kako so to igrali. Nikoli si nisem mislil, da se sploh more tako pretirano igrati. Zraven mene je stal Gombač, ki pa se tej arhaični patetiki niti ni čudil.

KUŠAR: Jurij Souček mi je med snemanjem televizijskega portreta pripovedoval, da je skrajšal Molièrovega *Tartuffa* za eno uro in pol, zato, ker ni govoril z enako patetiko kot Levar, ki je počasi recitiral: "Zdaj pa počeeenite pod tole miiizo, vaju pa ni treba bliiiiizo."

PETAN: Ampak nas naj bi na Akademiji za gledališče učili normalnega gledališkega govora, moderno dikcijo umetniške besede. Moj trik za pridobivanje denarja je bil povezan s tem, kako to stališče Akademije v gledališču spraviti dejansko na oder. Dr. Tuma je vedel, da bo za koprodukcije, ki so jih takrat zelo veliko snemali, potreboval moderne igralce, jaz pa sem mu z Odrom 57 ponudil igranje moderne dramatike v modernem stilu. Sicer pa je podoben razvoj sodobnega igranja čakal tudi gledališča v drugih republikah nekdanje Jugoslavije.

KUŠAR: Katere režiserje je Bojan Štih poleg Vas še povabil v Dramo?

PETAN: V tem obdobju smo bili tam Mile Korun, France Jamnik in jaz. Saj nisem imel takoj pripomb. Na začetku je človek zadovoljen samo, da dela, počasi pa sem le hotel režirati boljša dela. Jaz sem v eksperimentalno gledališče prinesel prvi tekst Edwarda Albeeja, *Zgodba iz živalskega vrta*, ki je bila

uspešna predstava. Vendar ko je prišlo na vrsto njegovo najboljšo delo, *Kdo se boji Virginije Woolf*, ga Štih ni dal režirati meni, ampak Miletu Korunu. Počasi sem spoznal, da v Drami ne bom dobil tistega, kar sem mislil, da mi pripada, zato sem začel režirati po Jugoslaviji. Takrat sem bil osamljen primer, noben naš režiser takrat ni mislil na taka gostovanja, meni pa je ustrezalo, ker so mi pustili, da sem pokazal, kaj vse znam. V Ateljeju 212, v Beogradu, sem na primer režiral Jovanovićevo igro *Znamke, nakar še Emilija*, pa tudi v vseh drugih republikah sem režiral in počasi dobil občutek, da sem potreben. V Ateljeju je bila močna zasedba, čeprav predstava ni bila tako dobra kot ljubljanska. Ko sem postajal boljši, sem postal nevaren domačim režiserjem. Normalno, vsi branijo svoja ozemlja. Ko sem opravil z Jugoslavijo, sem začel režirati v tujini. V Švici sem delal s Klausom Brandauerjem. Ko sem prišel na pogovor, me direktor gledališča ni poznal, nobene moje predstave ni videl.

KUŠAR: Kako ste pa lahko prišli do njega?

PETAN: Smučat sem šel in izvedel, da je v Zürichu eksperimentalno gledališče Neumarkt z repertoarjem, ki je meni všeč. Najel sem si sobo v hotelu in šel zvečer gledat predstavo. Med odmorom sem srečal dramaturga in ta mi je povedal, da naslednji dan pride direktor Relstab, ki se bo rad pogovoril z mano. Res je bilo tako. Skupaj sva šla na kosilo in se takole pogovarjala, kakor se midva. Obljubil mi je, da bom režiral neko rusko delo, ko pa sem dobil zasedbo, sem videl, da je v njej Klaus Maria Brandauer, ki pa takrat še ni bil tako na vrhuncu. Odlično sem delal z njim.

KUŠAR: Se kdaj primerjate z Miletom Korunom?

PETAN: Midva nisva za primerjave. Poznam ga seveda od svojih gledaliških začetkov. Ko sem delal diplomsko predstavo, mi je Mile Korun delal sceno. On je seveda pametnejši od mene. Ja, je pametnejši. A veste v kakšnem smislu? Korun ni nikoli bil modernist, ki bi hotel kaj spreminjati, on je raje ohranjal tisto, kar je bilo. On ni hotel režirati za Oder 57, recimo *Igric Dominika Smoleta*, ki sem jih potem jaz. Predvidevam, da je vedel, kako je Oder 57 politično, namreč ne preveč v dobri luči. Je previden in zaradi tega je v tistih časih prišel zelo daleč. Kakšen odnos je imel Josip Vidmar do modernizma, pa vemo. Koruna so vabili v druga jugoslovanska gledališča, a je menda režiral samo enkrat v Dubrovniku, predstava ni bila bleščeča. On ni rad tvegala, najbolje se je počutil doma.

KUŠAR: Mislila sem bolj na primerjavo režijskega karakterja.

PETAN: Karakter? Bom povedal. Ena anekdota ga nariše. Zgodilo se je, da so Bojana Štiha odrezali in v Dramo je prišel za direktorja Šenk, ki je bil povsem

politični človek, čeprav režiser po poklicu. Josip Vidmar, ki je bil takrat dramaturg v Drami, ga je zelo hvalil in zagovarjal. V Drami sta bila še dva dramaturga, Jože Javoršek in Janez Negro. Šenk je vse režiserje vrgel na cesto, toda preden se je to zgodilo, je moral dobiti vzrok za takšno ravnanje. Meni je dal najprej režirati Benavente y Martineza, delo *Ideali in koristi*. Nobelovec, stara realistična komedija, napisana leta 1925, ki pa se meni ni zdela nič posebnega. Toda Vidmar mi je rekel, da je sijajna, ker jo je videl z Nablocko, ki je bila odlična. Prisilili so me, da sem to režiral. Pripraviti sem se moral v treh tednih, kar je bilo neobičajno. Iskal sem podporo pri Korunu, češ, mene silijo, in tako naprej ... kaj bi ti naredil na mojem mestu, pa mi je odgovoril le: "Petan, jaz nisem na tvojem mestu." Korun je prišel na vrsto za mano, moral je delati *Julija Cezarja*, tudi v treh tednih. Sedaj je on iskal pri meni pomoči, zato sem ga vprašal: "Si prišel na moje mesto, a?" Jaz sem se v nasprotju z njim zanj zavzel, toda ni pomagalo, Korun ni hotel tega zrežirati, saj je imel že službo na Akademiji. Tudi Jamnik jo je imel. Vsi trije smo šli iz Drame, onadva v drugo službo, jaz na cesto. To je del karakterja, ki človeku potem naredi tudi njegovo usodo.

KUŠAR: Ko ste imeli ob jubileju razstavo del v Narodni univerzitetni knjižnici, so mnogi komentirali Vaš ogromen opus z dostavkom: Zakaj se pritožuje, kaj mu je bilo hudega?

PETAN: To mnogi govorijo, ampak ni prav. Zakaj ne? Povem primer: ko je prišla mlada generacija, sem jim pomagal, tako Jovanoviću kakor Sedelbauerju. Pustiva zdaj to, da je mlada generacija naredila marsikaj zaradi lastne koristi, ker je sebe uveljavljala, ampak vseeno je bila tudi nam v pomoč. No, čakal sem na službo sedem mesecev in sem jo v Mestnem gledališču tudi dobil. Ko je nekoč eden od mladih dobil *Tri sestre*, da jih postavi na oder, sem direktorju rekel, da bi tudi sam rad režiral Čehova. Pa mi je rekel: "A misliš? A veš, da Möderndorfer ni še nobenega Čehova delal?" Sem mu moral povedati, da ga jaz tudi nisem, pa sem dvajset let starejši od njega.

Dolgo časa sem mislil, da so te zoprniče v mojem življenju naključja, ampak veliko je bilo načrtovanega. Tudi drugi ljudje imajo podobne izkušnje. Ko je bil partijski stroj v teku, njim sploh ni bilo treba vsega usmerjati, ker ljudje vedo, da nimaš politične zaščite in si zato bolj ranljiv. To je bistveno. Korun zlepa ni hotel režirati zunaj Slovenije, ker v najboljšem beograjskem gledališču, z najboljšimi igralci, je hudo režirati. Dragan Nikolić, Danilo Stojković ali Bubuleja so zvezde ... Dušan Jovanović je to skusil, ko je končeval *Emilijo*, ker sem moral sam v Švico. Veste, mnogi trdijo, da nisem bil disident. Seveda nisem bil in tudi nikoli nisem trdil, da sem bil. Samo nisem se strinjal s komunizmom. Že od vsega začetka se nisem strinjal in se tudi danes ne strinjam. V skladu s tem svojim prepričanjem sem mislil in govoril, ne žaljivo, ampak, jasno, odklonilno. Ljudje gledajo moj ogromni opus, ampak moj največji literarni

uspeh, brez cinizma, je v tem, da nisem dobil nobene slovenske umetniške nagrade, niti ene. Vse, kar sem dobil, je bilo za gledališko delo, za pisateljstvo pa ne. Za pisanje sem dobil najvišjo avstrijsko nagrado in največjo bolgarsko nagrado. Naj ljudje mislijo, kar hočejo, ampak vem, da delam dobro. Še vedno me ustavljajo, kadar hočem, da bi šla na Slovenskem resnica na svetlo. Mediokritet je preveč. Kot direktorja RTV so me onemogočili že po šestih mesecih. Ker sem jih tožil na ustavnem sodišču, so me morali sprejeti nazaj, tisti dan, ko sem dosegel rok za upokojitev, so me drugič vrgli ven. Žal je taka naša resnica. Pozneje so mi pisali pohvalna pisma. Dosti pozneje.

KUŠAR: Prej ste rekli, da Mile Korun ne mara modernističnih komadov, ampak kako pa to, da je tako modernistično režiral?

PETAN: *Pohujšanje* je naredil, ja, podprli so ga vsi kolegi, ne samo igralski, tudi kritik Vasja Predan ga je. Ampak njegova prva predstava ni bila dobra, ko je režiral drugič *Pohujšanje v dolini Šentflorjanski*, v Celju, je pa ustvaril perfektno predstavo. Imeti možnosti in priložnosti in širšo podporo, to je zelo pomembno, kadar hočeš imeti tudi pomembne dosežke. Širša podpora ni moja usoda.

KUŠAR: Kaj bi ugotovili, če bi primerjali svoje izkušnje s tujimi igralci in gledališči s slovenskimi?

PETAN: Samo sistem je drugačen. Ko sem na Dunaju, na začetku osemdesetih, režiral v različnih gledališčih Theatra der Jugend, mi je postalo to zelo jasno. Imajo okrog sedemdeset tisoč abonentov. Česar na prvi producentski vaji ne zahtevaš, tega pozneje ne moreš dobiti. Lahko, ampak pomeni, da se nisi pripravil, da nisi resen. Tam je vse precizno, pri nas pa mislijo, da nepreciznost sodi k umetnosti. Še več, da je nepreciznost bistvena za umetnost.

KUŠAR: Od gledaliških ljudi ste pa dobili priznanje za svoje delo?

PETAN: Od tistih sem ga dobil, s katerimi sem delal. Svojega poklica nisem nikoli mistificiral, čeprav mnogi režiserji to najraje počno. Razlagal sem probleme, ki jih gledališki tekst razkrije, in pri režiranju sem zelo konkretno kazal, kaj vidim in znam. Nimba si nisem znal ustvariti okoli sebe, kakor si ga nekateri znajo. Jamnik, sicer malo zafrkljiv, je bil odličen režiser, izjemen erudit, vendar mu tega niso nikoli priznali. Znal je jezike in režiral v najboljšem teatru v Londonu. Imel je močno politično zaledje, vendar tega ni nikoli izkoristil. Med drugim so ga celo vrgli z Akademije in naredili, kakor da ga ni bilo. Žal, moraš pri nas igrati režiserja.

KUŠAR: Kako ste pa Vi gradili svojo erudicijo?

PETAN: Ogromno sem bral. Vse mogoče – tudi časopise. Videl sem nešteto gledaliških predstav, še več filmov. Dolga leta sem bil filmski kritik. Lahko sem gledal tudi vse tiste filme, ki jih niso odkupili. In s tujci sem se družil. Bral sem, res sem veliko bral. Včasih imam moreč občutek, da moji kolegi skoraj ne berejo. V gledališča sem prinesel veliko tekstov.

KUŠAR: Ste tudi pesnik, čeprav mislim, da niste ravno karakter za poezijo, napisali ste skoraj sto radijskih iger in veliko spominske proze. V vseh svetovnih antologijah so objavljeni tudi Vaši aforizmi. Teh majhnih, duhovitih mojstrov in Vam tudi ne priznajo, kot bi bilo treba. Vaši aforizmi so svetovni.

PETAN: Res je, nisem pesnik, čeprav imam eno italijansko nagrado za poezijo. 136 radijskih premier je bilo, napisal sem pa 75 iger.

Aforizmi so moj glavni odgovor na to, da strašno trpim, ker resnice ni. Vse življenje govorim tisto, kar mislim, da je prav, in že to je narobe. Še vedno! Pri nas je to še vedno prepovedano. Na Slovenskem je tisti, ki govori resnico, sovražni propagandist. Družba se ne spremeni v enem dnevu ali po enih volitvah, ampak se mora spremeniti vse tisto, kar je v ljudeh, v njihovih glavah. Metode partije so pri nas postale mentaliteta. Ljudje bodo morali *pogrunati*, da so v življenju druge reči pomembne. Pa tudi, da je pomembno, če človek ohrani čist obraz. Obraz, ki ni lažniv. Partija je ustvarila lažnivo družbo. Tudi ekonomska preskrbljenost vedno ne pomaga, da se ogradiš. Ko so nama z bratom po delnem obratu režima vrnili kavarno, sem si mislil, da bom postal nekako nedotakljiv. Kako sem se zmotil! Prej sem lahko objavljaj, zdaj pa o izidih mojih knjig komaj poročajo. Direktor RTV mi pravi, da imam pri njih vedno odprta vrata. Nobenih vrat nimam odprtih! Imam odprto okno ... na Beethovno ulico. Če hočem ljudem kaj povedati, moram zavpiti skozi okno. Prej sem pisal v časopise, v 250 tujih časopisih so me objavljali. Ne vem, kakšen križev pot bomo morali še nekateri ljudje narediti, da bomo v družbi postali enakopravni. Saj jaz zahtevam samo enakopravnost, kljub temu, da mislim drugače. Slovenska družba še vedno nima instrumentov za normalno delovanje, še vedno so negativni pritiski, zaradi česar se lahko tudi poštenim ljudem v glavi kaj obrne. Morala je na psu, etika pa ne zaživi s spremembo režima, ampak nastane z vzgojo in samovzgojo. Le kaj je danes še greh? Jaz nisem klerikalec, ker sem predolgo živel v konviktu. Sem strog do cerkve, ampak vem, da je krščanstvo ljudi učilo, kaj ni prav. Sram je velika pridobitev človeštva, o tem bi dobri psihologi lahko kaj povedali, ki je precej uničena. Danes ni ne greha, ne sramu in tudi kriv ni nihče.

Partija je povozila moralno občutljivost človeka. To je bistveno.

KUŠAR: Vi ste se z aforizmom distancirali od laži?

PETAN: Aforizem je duhovita resnica. Kritik dr. Wolfgang Mieder mi je rekel, da so moji aforizmi zgodovina komunizma. Ko sem si sinoči ogledal dokumentarni

film o Kocbeku, grozno je, kar so delali z njim, sem napisal aforizem: "Kocbeku bi postavili največji spomenik, če bi odnesli dva spomenika iz mesta." Poleg laži, je pri nas še nekaj hujšega; to je nedrugačnost. Ko je socializem končno propadel, sem si mislil, zdaj bo drugače. Upam si trditi, da ni, in da je nedrugačnost v Sloveniji hujša kakor v drugih postkomunističnih državah. Kot generalni direktor RTV sem veliko potoval v vzhodne države, kjer sem videl, da slabše živijo, vendar imajo več mentalne higiene. Bojim se povedati naglas: Slovenci smo že zelo dolgo zaradi ugodja oportunisti. Cankar je že davno enako ugotovil.

KUŠAR: Se vi strinjate, da se sedemdeset let prvenstveno nismo ukvarjali s primarnimi umetniškimi vprašanji, ampak z ideološkimi, sedaj pa literati večinoma mislijo tržno, piarovsko, zelo malo pa umetniško. Kar ni dotolkla ideologija, bo ukrotil transakcijski račun.

PETAN: Ja, res je, z vsem drugim smo se ukvarjali. S tem v zvezi imam zanimivo izkušnjo iz Krakova. To je gledališko mesto in pri njih ni bilo vzdušje nikoli tako ateistično, kakor je bilo pri nas, ne glede na socializem. V gledališču Maszkaron sem režiral Brešanovo delo *Hudič na filozofski fakulteti*. Tam je končni prizor, ko se napijeta škof in šef partije, nato pa pijana zaplešeta. Igralec, ki je igral škofa, je takoj odločno odklonil, da bi na odru plesal in me strogo vprašal: "A vi veste, kdo je bil v Krakovu škof?"

Škof je bil papež Janez Pavel II. Na Poljskem je bil povsem drugačen način dojemanja, tudi v cerkvah sem pri maši opazil veliko vojaščine, zato sem moral predstavo povsem drugače režirati kakor v Ljubljani. Odpovedal sem se glasnosti, ekscesnosti požrtije, kakor to narekuje balkanska originalna različica. Zaključek predstave je na Poljskem moral biti skrivnosten. Alegoričen. Z jasnimi simboli! In bil je boljši.

KUŠAR: Je še eno antropološko dejstvo: v Sloveniji je bilo nesprejemljivo biti meščan, in Vi ste meščan.

PETAN: Sem in moj dober prijatelj Andrej Hieng je bil tudi pravi meščan. Do zadnjega pa nisem vedel, da so ga, ko je bil dijak, pobrali v belogardistično četo. Ko je umrl, smo se dobili njegovi prijatelji na Društvu slovenskih pisateljev na tako imenovani žalni seji. Lepo je govoril Ciril Zlobec o njem in zelo zanimivo. Povedal je, da sta bila velika prijatelja, čeprav je bil on obveščevalec pri partizanih, Hieng pa pri belogardistih. Šele takrat sem razumel, kakšen strah je imel Andrej v sebi. Napisal je veliko romanov in gledaliških iger, vendar ni nikoli pisal o sebi. Bal se je, bal. Prepričan sem, da je to res. Čeprav so bili novi časi, se je vseeno še bal. Zaradi strahu smo Slovenci izgubili veliko dobrega pisanja in veliko dobrih lastnosti. Zaradi istega strahu je bil neki citat

Edvarda Kardelja v najnovejšem dokumentarnem filmu o Edvardu Kocbeku celo sedaj, leta 2004, spremenjen. Okrnjen.

KUŠAR: Kako si Vi razlagate to stanje?

PETAN: Meni ne bi dali male Prešernove nagrade, če jim ne bil zagotovil, da ne bom emigriral. Danes mi je žal, da nisem šel. Mogoče ne bi bil uspešen, ampak tu sem zelo trpel, ker me niso pustili biti zraven. Vendar, kdor nima resnice, nima prihodnosti. Moj vnuk Grega je začel po malem pisati in razmišljam, v kakšni državi bo on živel. Večkrat se tudi sprašujem, ali avstrijsko-nemški red ponuja priložnost, da se uresničijo dobre stvari. Ker ta nered, zlasti če mislim na Srbijo, ki ima tega največ, včasih daje tudi dobre rezultate. Srbski igralec Radmilović je skoraj vse improviziral. Niti teksta se ni dobro naučil, a je igral fantastično. Mislim, da je red za vsakega človeka koristen, improvizacija pa samo za nekatere. Izjemneži se redu izogibajo tako, da naredijo nekaj velikega. Danes je težko spodbujati željo po resnici, ker se je svet spremenil. Na slabše. Relativno poštenega sveta ni več. Meščanstvo je kriminalca iz poslovnega sveta izobčilo za vse večne čase, kar najbrž ni čisto prav, a je bilo tako. Službe mu niso več dali. Sedaj se je svet spremenil globalno. Napisal sem esej o tem, da je bil socializem laganje. Moj prijatelj Dedijer mi je rekel: "Srbi so preživeli turško okupacijo zato, ker so lagali. Pozneje pa je bilo preživetje še velikokrat povezano z lažjo."

KUŠAR: Brodski trdi enako za Rusijo.

PETAN: Kocbeku so lagali, da ni bilo pobojev. No, dvomim, da Kocbek zanje ni vedel, če sem jaz vedel. Pa še mnogi drugi ljudje so vedeli, ki niso imeli nobenih funkcij. Kaj so naredili s človekom, ki jim je pomagal, ki ni bil samo v Tovarišiji, ampak jim je omogočil, da je ta projekt revolucije uspel? Saj je vsaka oblast nasilna, tudi demokratična, ampak sredstva in metode so različne. A kdo sploh razmišlja, koliko sta trpela sinova, Matjaž, ki je pesnik?

KUŠAR: Vaš krog ljudi je zelo velik. Ali je meščanstvo krivo ali to, da niste nič hudobni? Meni se zdi, da tudi s svojimi sovražniki spodobno komunicirate?

PETAN: Z vsemi ljudmi se pogovarjam in družim, moram pa priznati, da nimam zelo dobrih, pravih prijateljev.

KUŠAR: Nobenega?

PETAN: O, imel sem jih, pa umirajo ... Hacin je šel in naredil kariero arhitekta v Ženevi. Angelos Baš, ki je res iz te stare šole, natančen znanstvenik, je bil moj velik mladostni prijatelj. Ne boste verjeli, ampak Baš, ki je zaznamovan z

akademskim okvirom, je hotel včasih iz njega izskočiti, zato je z Evo Paulin, modno kreatorko, ki je njegova sorodnica, in z menoj pisal scenarije za radijske oddaje *Veseli večer*. Zgodovinarji mi bodo oporekali, vendar mislim, da je meščanstvo, ki je seveda nastajalo iz kmečkega prebivalstva, v letih mestnih preizkušenj postalo najboljši del slovenskega naroda. To sva s Pogačnikom delno kazala v filmu *Astoria*, sedaj bova poskušala narediti še enega. To bo film o meščanih, ki so v slovenskem filmu zapostavljeni. Upam, da bom scenarij lahko dokončal. Če ima človek zdravstvene težave, se težje osredotoči na obsežno delo, lažje je napisati aforizem, ki je kratek.

KUŠAR: Zadnjič ste dali neko svojo knjižno rariteto na dražbo.

PETAN: Kako pa to veste? Ha, dal sem originalno knjigo Thomasa Manna z njegovim podpisom. Nekoč mi jo je podaril dr. Spindler, Ljubljčan, ki se je izselil v Ameriko in se tam kot univerzitetni profesor tudi upokojil. Pri Mannu se vidi, da umetnik ne more emigrirati, če hoče kaj velikega napisati. Na Mannovo umetniško pisanje Amerika ni dobro vplivala. Bulgakov je trdil enako.

KUŠAR: Günter Grass ...

PETAN: Poznam ga, pozna se.

KUŠAR: ... on vsako leto dvakrat odide iz Nemčije, ker se počuti preveč utesnjenega, piše pa vedno samo v Nemčiji.

PETAN: Trdim podobno. Jaz sem naredil film o Mariboru, pa nisem Mariborčan, saj sem rojen v Ljubljani, kjer sem živel tri leta. Nato smo šli v Zagreb in šele leta 1941 sem prišel v Maribor, ko se je oče odločil, da bo, ne glede na vojne razmere, kupil kavarno. Jaz ne bi mogel napisati knjige o Ljubljani, o Mariboru jo lahko napišem.

KUŠAR: Souček, ki je po rodu Čeh, ne čuti, da je predvsem Slovenec, ampak da je Ljubljčan.

PETAN: Ko smo pripravljali *Vrnitev* Harolda Pintarja, kjer sta igrala glavni vlogi Stane Sever in Jurij Souček, smo imeli velik prevajalski problem. Gre za žensko, ki da moškemu vse, samo seksat ne gre z njim. Ciril Kosmač je prevedel: ona se igrajčka. Prevod smo poslali Pintarju v Anglijo in on nam je podčrtal vse dele, ki so se mu zdeli neustrezno prevedeni. Si lahko mislite? Tudi to "igrajčkanje" mu ni bilo všeč. O prevodu smo se pogovarjali; Ciril Kosmač, ki je seveda vedel, za kaj gre, saj je bil med vojno v Londonu študent, in Jurij Souček in jaz. Jurij je kmalu izstrelil: "Ona se igrajčka na suho." Sem mu rekel: "Perfektno

Jurij! Madona, to si sigurno prinesel iz Šiške." Vsakokrat, ko je to rekel na odru, se je občinstvo odlično odzvalo, ker je vedno prav razumelo.

KUŠAR: Je bil Ciril Kosmač Vaš dober znanec?

PETAN: Prijatelja sva bila. On je bil predsednik Društva pisateljev, ko sem od njega tam dobil prvo funkcijo. Sem se jih otepal in najbrž bom tudi sedaj šel iz častnega razsodišča, ker so kar naprej neki škandali. Kosmač je bil genialen predsednik, imel je polurne sestanke, nato smo šli v gostilno in smo se tam prijateljsko pogovarjali o življenju. Ko je bil Ciril predsednik jugoslovanskega pisateljskega društva, so mu zakuhali veliko svinjarijo, ker tudi on ni bil "pravi" človek. Zakaj? Med vojno je bil v tujini štipendist in čeprav je bil levičar, je bila ta Evropa njegov madež. Tako zelo so ga prizadeli, da je napisal v nekaj dneh sto strani teksta, on, ki je bil znan po tem, da je pol strani pisal cel dan. Nisem mu verjel, da jih je res napisal, ko mi je pripovedoval, teh sto strani, pa se je pozneje izkazalo, da jih je res.

Ko mi je prevajal gledališka dela, mi ni nikoli poslal pisma ali razglednice, vedno mi je pošiljal samo telegrame. Ko sem ga nekoč vprašal, zakaj mi ne napiše pisma, mi je povedal, da bi ga pisanje pisma uničilo, ker bi ga predolgo oblikoval. Tak pedanten stilist je bil.

KUŠAR: Ste se kdaj srečali Vi in Kosmač in Pavle Zidar na Primorskem, ko ste hodili v svojo piransko hišico?

PETAN: Zidar je bil velik čudak. Dejansko sem se malo družil s pisatelji. Sem pa bil, recimo, skupaj pri reviji *Tovariš* s Stanom Kosovelom, ki je do konca življenja zelo trpel, ker mu ni uspelo biti dober pesnik.

KUŠAR: Slovenski pesniki in pisatelji niso ravno vplivali na vas, kdo pa je?

PETAN: Irski dramatik so mi bili blizu, ta njihov humor, O' Casey, tudi Shaw, ta angleški, humorni, ne oni natančnež, pa Galsworthy, tudi njegov pisateljski opus. Od filmov imam pa sploh najraje angleške. Je res, kar ste mi rekli, da mi paše anglosaški svet. Angleži v filmih govorijo precej patetično, ampak deluje realno.

KUŠAR: O svojih starših še veliko razmišljate, ne?

PETAN: Na mamo sem bil navezan, vendar sem očeta občudoval, se ga bal in se mu upiral. *Hoja za očetom* je del knjige *O revoluciji in smrti*. To je novela, ki kaže, kako sem v nekem določenem trenutku začel oponašati življenje svojega očeta. Mislil sem, da bom celo umrl isti dan, kot je oče. Bil je zelo stvaren, ampak čustven, česar pa ni kazal. Družaben je bil in širokega srca, hotel je pomagati vsakemu človeku.

KUŠAR: Kaj Vi mislite o Bogu?

PETAN: Mi smo bili liberalci. To ni hec, ampak odločitev. Moja mama je bila Mrmoljeva, velika družina, enajst otrok, njen oče pa je trdil, da so liberalci, zato hodijo v cerkev in ne marajo duhovnikov. Moj oče je bil v Zagrebu precej bogat, imel je veliko kavarno Dubrovnik, v kleti pa gledališče, kjer sta nastopala *Ježek in Jožek*, ali Frane Milčinski in Jože Pengov. Hotel je, da bi razred zagotovo izdelal, zato me je poslal v zasebni internat v Senj. To je pust, težek kraj, strašna burja in mraz pozimi, a od tam je veliko dobrih hrvaških pisateljev, pa tudi nacionalist Pavelič je bil rojen tam blizu, v vasi Krvavi put. To je bil strog internat, ki ga je v svoji hiši ustanovil neki nacionalistični profesor. Tam sem se navadil discipline. Med vojno sem bil v frančiškanskem internatu v Ogulinu, nato še eno leto v Zagrebu pri tako imenovani *školsoj braći*, kjer vzgajajo otroke. Tam sem se naučil tudi prvih lekcij nemščine. Kdor je bil vzgajan v duhovniških internatih, ne more nikoli več biti klerikalec. To dobro ve tudi nadškof Franc Rode, ki me je povabil na pogovor, ni mi dal termina za naslednji dan, ampak čez štirinajst dni, kar je liberalno.

KUŠAR: Se tudi Vam zdi, da imamo na Slovenskem velik problem s črnim in rdečim klerikalizmom, ker največ ljudi sploh noče razmišljati o ideji, o vsebini, ampak so samo verniki ene ali druge ideologije.

PETAN: Točno Meta, točno. Mene je včasih strah to naglas povedati.

KUŠAR: Prosim, ne recite mi, da bom imela težave zato, ker z Vami delam intervju, še bolj pa zato, ker govorim "te strašnosti". Kakšna je za vas dobra drama?

PETAN: Bil sem nekoč v Avstriji v neki delavnici, kjer so učili, kako se piše drama. Anderson, dober dramatik, je, recimo, učil, da moraš vedno pisati v istem prostoru, za isto mizo in nikoli več kot štiri ure. Pa seveda to, da partner v dialogu ne sme nikoli odgovoriti na zadnji stavek, ampak na predzadnjega. Na Vzhodu smo radi govorili o inspiraciji, na Zahodu so veliko govorili o tehniki pisanja. Vsi veliki ameriški dramatik so se učili na tečajih in niso "izumljali" dramskih zakonov, kakor jih, recimo, mi. Tako smo izgubili veliko ljudi, ki so bili nadarjeni, a so čakali na inspiracijo; ta pa sama na sebi ni nič.

KUŠAR: Gledate Boga kot vesoljnega režiserja?

PETAN: En moj aforizem gre takole: "Režiser je v gledališču Bog, ampak igralci so na žalost ateisti." Mene zanima nekaj višjega, ne vera, ampak moralni principi, etičnost, sicer ne tuhtam, ker sem človek prakse. Tudi v gledališču sem bil praktik, a vedno z modelom, ki je imel v temeljih duhovno

vsebino. Enako je v aforizmi, za katere trdim, da so šola za gledališče. Poveš en stavek, ki mora imeti svojo misel, na koncu pa poanto. Moraš imeti jasno osnovno misel, duhovno največkrat. Samo francoski aforisti bolj cenijo vsebino kakor poanto.

Betka je koza, ni aforizem. Ha, ha!

KUŠAR: Napisali ste še eno novo knjigo, ne?

PETAN: *Poznal sem jih* je naslov. Spet opisujem Štiha, čeprav sem ga že dvakrat, ampak na novo, malo pod vplivom vsega, kar je Bibič napisal. Poldetu Bibiču sem zameril, da v svoji knjigi sploh ni omenil predstave Edwarda Albeeja *Ameriški sen*, ki sem jo režiral, in je dobila zelo dobre kritike. Povedal sem mu, da je moral vedeti, kako me niso pustili na Poljsko, ker mi niso hoteli dati potnega lista, najbrž se je podzavestno ustrašil povedati resnico.

KUŠAR: Zakaj je še vedno tako? Ali ni iz Društva slovenskih pisateljev hušknila zatočnost zato, ker si ljudje oportunistično zakrivajo oči in mašijo ušesa, bojijo se zameriti, bojijo se resnice, prikrivajo tudi svojo senco, zato ne vidijo nič tistega, kar je res in obsojanja vredno?

PETAN: Vpleten sem v to, ker sem predsednik častnega razsodišča. To je zapletena zadeva, ki jo študiram. Vem, da polemike v javnosti o teh rečeh pisateljem ne koristijo. Med vso to kolobocijo je odstopil Boris A. Novak. Najbrž bom odstopil tudi jaz.

Zaenkrat s temi fanti z Beletrine nisem imel negativne izkušnje, zameril sem jim, da me niso povabili na Dunaj, čeprav imam zelo veliko prevodov v nemščino, celo imel sem jih takrat, ko jih še nihče ni imel. So se mi opravičili. Gotovo Društvo pisateljev ni izvzeto iz slovenske mentalitete.

KUŠAR: Še redno hodite v gledališče?

PETAN: Nazadnje sem gledal Jovanovičovo predstavo *Julija Cezarja*. Je zelo razgibana in izjemno hrupna, ampak Shakespeare je napisal igro o zaroti. In tam, kjer je zarota, ne vpijejo, ampak šepetajo. On z bobni spremlja ta upor in ta Jovanovičeva psihologija me je zmotila, ne glede na to, kakšna je predstava.

KUŠAR: Kaj je za Vas dobra režija?

PETAN: Dobra predstava je tista, ki je verodostojna. Lahko tudi čas preseže, ampak se vedno trudim, da bi jo ljudje, ki jo gledajo, razumeli. To je glavno stremljenje. Takoj za tem pa se trudim, da ustrežem avtorju, ki ga ne popravljam, ker ga nočem narediti drugačnega, kot je, saj se ga veselim in mi je všeč prav zato, ker je tak, kot je.

KUŠAR: Naj Vas za konec vprašam, ali Vam kulturne institucije odgovarjajo, če konkurirate za delo ali objavo, ker se s Šalamunom večkrat pogovarjava o teh nevljudnih, arogantnih uredniških manirah, ki niso redke na Slovenskem, zelo redke pa so po svetu.

PETAN: Aaah! Vsem slovenskim gledališčem sem poslal svojo zadnjo igro *Starec in smrt*, vendar mi ni nihče odgovoril; ne da jo je dobil, ne da jo je prebral. Neki režiser, s katerim sem veliko delal, mi je omenil, da je izgubil tekst, pa sem mu poslal kopijo. Mi še ni odgovoril. Ne rečem, da je moja igra dobra, jaz vedno dvomim, ampak takšno komuniciranje naše hlastajoče družbe zelo moti. Razumem previdnost in kritičnost, ampak tako vedenje govori, da se imajo pozicionirani za nekaj boljšega. Niso kritični, samo na oblasti so.